

Ramon Margalef: pensar amb les mans

Introducció

Totes les persones que tenim l'honor d'haver estat invitades a participar en aquest homenatge a Ramon Margalef figurem al programa en la nostra compartida condició de membres de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) o d'alguna de les seves filials, o bé de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (RACAB). És lògic que així sigui, car són l'IEC i la RACAB les institucions que organitzen la sessió. Però aquesta compartida condició no comporta que les nostres activitats tinguin característiques equivalents, ni que es desenvolupin en instàncies comparables, tanmateix. La meua veu, en concret, és la d'un professional en exercici, no pas la d'un professor universitari. I és des d'aquesta posició, distinta de la dels altres interventors, que em referiré a Ramon Margalef i a la seva obra.

És una posició encara poc corrent entre nosaltres. La majoria d'ecòlegs són investigadors o professors d'altres ecòlegs, situació només habitual entre les disciplines més lligades a la generació de coneixement que a la gestió transformadora de la realitat. En aquest sentit, em sento membre d'un petit grup pioner, sorgit de l'igualment reduït grup dels conreadors de l'ecologia, prou pioner també. I semblantment, per això mateix, em considero coportador, en el marc d'aquest àmbit minoritari, dels valors establerts i observats per Ramon Margalef. La meua petita contribució, doncs, té el modest valor afegit de la seva doble singularitat. Sé que Margalef es complaïa a veure els progressos d'aquesta naixent branca del tronc que ell tant contribuï a enrobustir i per això m'honora representar-la avui aquí.

Pensar amb les mans

«Nihil est in intellectus quod prius non fuerit in sensu». És una màxima escolàstica. És curiós que els escolàstics, tan proclius al raonament especulatiu, proclamessin sense reserves la importància dels sentits com a interfície d'accés al coneixement. Res no pot plaure més els seguidors del mètode científic que aquesta afirmació feta per un corrent tan poc científista. En efecte, la ciència es basa en l'experiment, és a dir, en la percepció sensorial de coses que tenen lloc més enllà de l'intel·lecte del científic. La ciència no passa en el cap del científic, bé que s'hi processa. La ciència arrenca dels sentits. Per aquesta raó la ciència els necessita per poder pensar; i les ciències dites naturals necessiten sobretot les mans.

Margalef pensava, amb tot rigor, a partir de les seves mans. Per això respon tan ajustadament al model d'home de ciència. La captura del material experimental i l'auscultació del fenomen són manipulacions en el més pristi sentit del terme. Margalef excel·lí en aquesta habilitat, fins al punt que les seves celebrades destreses constitueixen un component quasi tòpic de la seva biografia. El famós microscopi que construí de jove net o els artefactes que posava a punt per dur a terme determinats experiments són expressions d'aquesta seva capacitat manipuladora.

Serrar un tauló pot ser una experiència amb caràcter d'experiment. La textura al tacte, la resistència a la serra, l'escalfor després, la flaire de la fusta tallada, el comportament de vetes i grops, el vinclament del llistó separat, la flexibilitat dels encenalls o el besllum que els travessa són una prodigiosa font d'informació. Fent de fuster ocasional, l'ecòleg comença a aprendre coses sobre el bosc. Margalef ho sabia perquè tenia la vista als dits. Traficava amb objectes i aparells, aprenia de les coses que tocava.

Me'n vaig adonar així que el vaig conèixer. Em vaig sentir estimulat a aprofundir aquesta percepció tàtil, a sentir la fredor de la roca, la tebior de la fusta, l'aspror de l'escorça i a treure'n conclusions. Per entendre la natura, cal saber tocar-la, imprecinar-se'n. Margalef hi excel·lia.

Prestigiar l'ecologia

Margalef fou un naturalista en el més gran i millor dels sentits. A partir d'una observació minuciosa i intel·ligentment intencionada, arribà a comprendre coses que molts altres havien vist sense copsar-ne la transcendència. Aplicà a l'epistemologia naturalista de tota la vida les emergents eines de la teoria de sistemes i de la teoria de la informació, cosa que comportà un gir quasi copernicà de l'aproximació ecològica. Fou un pensador de la ciència, no pas un mer artesà de la tecnologia científica. Però sempre pensà des de la praxi,

sempre pensà a partir de les mans. Els seus raonaments no eren mai especulatiu, per més que quasi sempre fossin prospectius.

El recordo ponderant animadament les virtuts de l'heterodòxia, única posició des d'on realment progressa el coneixement, comentava. Això no el duia a menysprear la ciència normal, és clar, sinó a subvertir-la per progressar. Aquesta posició és d'un valor enorme, i més en una comunitat científica modesta com la nostra. Margalef gosà ser un heterodox regular en un país on ja costa ser científic normal. Margalef subvertia paradigmes aplicant amb rigor la falsació. Per això resultava tan incòmode als benpensants partidaris de les solucions definitives.

Per contra, aquesta actitud avançada i rigorosa captivà molts altres esperits igualment progressius. Això comportà per a l'ecologia l'adquisició d'un prestigi de què abans no havia gaudit. Així, filòsofs com Xavier Rubert de Ventós o polítics com Pasqual Maragall —per esmentar només persones del nostre entorn immediat— se sentiren atrets per les seves idees. Margalef contribuï decisivament, d'aquesta manera, a redimir el coneixement ecològic del filatellisme més o menys diletant que l'havia estigmatitzat. Amb Margalef, l'ecologia i les ciències de la natura en general esdevenen pensament.

Margalef sempre exercí des de Catalunya, sense fer-ne proclames. Cal subratllar aquesta circumstància. Penso que el nacionalisme és la misèria de les nacions. Margalef contribuï a la causa nacional catalana sense escriure una sola ratlla que no fos ciència captivadora per a qualsevol habitant del planeta. Hi contribuï dient coses interessants des de la seva plataforma barcelonina. El respecte ve del prestigi i Margalef fou un prestigiós científic català a tots els efectes.

Rectitud deontològica

La rectitud deontològica de Ramon Margalef era proverbial. Sovint passem per alt que la seva època de màxima creativitat coincideix amb el període més negre de la nostra història contemporània. Bé que adquireix plenitud institucional i reconeixement generalitzat en els anys seixanta i setanta, el Margalef més innovador és el dels anys cinquanta i fins i tot quaranta. Són anys de dictadura, difícils de gestionar en una universitat o centre públic de recerca, i més per part d'algú que ve de les files republicanes. Margalef, que procurava no parlar de la guerra o del que s'hi relacionava, va saber mantenir la seva dignitat i independència de criteri en aquells moments difícils.

Però més enllà de qüestions polítiques o ideològiques, la rectitud deontològica de Margalef es manifestava cada dia en l'escrupolositat del seu posicionament conceptual. Era un científic rigorós que detestava la banalització del coneixement o la seva tergiversació amb fins interessats. Per aquesta causa,

era vist amb reticència per determinats sectors del moviment ecologista, que n'esperaven una militància que ell estava molt lluny de voler abraçar. Tanmateix, i contràriament al que se sol dir, penso que Margalef era un gran ecologista, malgrat els ecologistes i malgrat ell mateix. S'apartava sense vacillar de millenarismes i posicions simplistes, i per tant del tan comú ambientalisme superficial, però les seves tesis eren plenament ecologistes —més aviat sostenibilistes *avant la lettre*, potser—, baldament no ho volgués reconèixer. Pot dir-se que practicava un crític «ecologisme evangèlic» enfrontat a la confusa litúrgia dogmàtica de l'«ecologisme catequètic».

Aquesta rectitud deontològica li feia detestar l'afalac. Però no pas el reconeixement. Convé destacar-ho, perquè Margalef és presentat, per l'estereotip fàcil a què correm el risc de veure'l reduït, com una persona mig esquerpa que defugia tot aplaudiment. No és cert. Margalef detestava la llagoteria, igual que rebutjava l'ecologisme inconsistent o la ciència de *baratilli*, però rebia amb satisfacció el reconeixement per les coses que, prèviament, ell mateix s'havia autoreconegut. Em consta que va refusar determinats premis o distincions, però en va acceptar uns altres, en coherència amb la seva pròpia escala de valors.

Això és rectitud, no pas misantropia. L'Acadèmia i la societat catalanes li deuen un reconeixement per la seva tasca i per la seva trajectòria, que inclou haver sabut refusar les coses que calia no acceptar. Premiar no haver-se deixat sempre premiar és la mena de premi que ell hauria acceptat amb divertiment i complicitat mofeta. En tot cas, la seva memòria és tan nostra com seva era la seva vida i ens correspon a nosaltres enaltir-la sense demanar permís.

Divulgació *versus* transferència cultural

Margalef, que desbordava per elevació els cercles acadèmics més encimbellats, no deixà mai d'ocupar-se de la difusió planera del coneixement. És per això que en la seva extensíssima bibliografia s'entrellacen els articles de màxim nivell amb obretes per a joves, escrites quan ja era una celebritat. Compartí aquesta actitud, doncs, amb altres científics de renom que, com ell mateix, han defugit l'exercici de la pràctica científica com un críptic ritual per a iniciats. La ciència aborda qüestions complexes, certament, però la seva finalitat és arribar a comprendre-les, no pas explicar-les de manera complicada.

En una demostració de senzillesa que mai no deixà d'admirar-me, s'afegí a totes les iniciatives de disseminació del coneixement socioambiental que li vaig anar proposant, ja des de la dècada dels setanta. La primera fou el *Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans* (1976), per al qual escrigué una llarga introducció teòrica, memorable per molts motius. Després vingueren, sobretot, les seves aportacions a la *Història natural dels Països Catalans* —celebrà molt aquesta agosarada reivindicació del terme *història natural* en

una obra moderna— i a *Biosfera*, dels consells editorials assessors de les quals formà part durant els quinze anys (1984-1998) que durà el procés d'elaboració d'aquestes dues obres enciclopèdiques.

El seu darrer article publicat en vida aparegué, just una setmana abans del seu traspàs, al catàleg de l'exposició «Habitar el món», que no arribà a poder veure. Com sempre, s'avingué a la meua demanda d'escriure, i això que ja estava molt malalt. L'article en qüestió és una reflexió breu intitulada «Què és la diversitat?». Trobo molt bonic culminar una ingent vida de reflexió amb aquesta pregunta senzilla i transcendent. Així fou Ramon Margalef: transcendentment senzill.

Tribut d'agraïment

Vaig conèixer Ramon Margalef a la tardor del 1967, al pati de la Universitat de Barcelona. Recordo amb total nitidesa la imatge del moment. Aparegué a contrallum en el claustre de la vella Facultat de Ciències, cosa que conferia una aura de llum dispersada als seus cabells mig esgarriats, de mena prou rebeca. Irradiava alguna cosa que aquell halo fulgorant acabava d'exaltar. Em fascinà aquella esclatant imatge premonitòria i deu ser per això que la recordo amb tanta claredat.

Saludà bonhomiosament la dotzena curta de nous estudiants que l'esperàvem, sense donar cap importància al fet que, en aquell precís moment, començava a exercir com a primer catedràtic d'ecologia d'una universitat espanyola. Feia anys que Margalef impartia classes, però fou aleshores que començà a fer-ho de manera regular com a titular de la nova càtedra acabada de crear. Durant un curs vaig ser alumne seu i després en vaig esdevenir deixeble permanent. Amb Margalef, l'holisme, la transversalitat i el gust per l'heterodòxia i la paradoxa s'installaren en la meua ment juvenil. Fou el més gran dels regals intel·lectuals que mai he rebut. Sempre li'n seré agraït deutor.

Margalef era creient. Mai no vam parlar d'aquesta qüestió i ara em sap greu. M'hauria agradat conèixer la manera com l'encarava un científic com ell, agnòstic com sóc jo. La seva esposa, Maria Mir —que el seguí a la tomba una setmana justa més tard—, em comentà a la capella ardent de Margalef l'última conversa que tingueren quan ella s'absentà del seu costat per sotmetre's a una de les sessions de diàlisi que seguia: «Si quan tornes ja no hi sóc, ens veurem al cel.» Em digué que aquest darrer comentari anà acompanyat d'un plàcid somriure. Ho trobo impressionant.

Margalef morí a Barcelona el dia 23 de maig de 2004. Dos dies abans, el Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya li concedí el Premi Medi Ambient 2004, premi que havia d'ésser-li lliurat el 5 de juny, Dia Mundial del Medi Ambient. En rebre per telèfon la notícia de la concessió, replicà amb la

més gran de les naturalitats: «Moltes gràcies, però el dia 5 ja seré mort.» Margalef s'enfrontà al seu propi traspàs amb absoluta serenitat. De fet, l'administrà des de començament d'any, quan el càncer de fetge que patia es revelà necessàriament fatal. No volgué cap especial tractament des d'aleshores. Sostenia que als vuitanta-cinc anys no pertocava ajornar de manera cruenta un final inevitable. Fins en això ens donà una imponent lliçó darrera.

RAMON FOLCH I GUILLÈN

Membre de la Secció de Ciències Biològiques

Membre de la Institució Catalana d'Història Natural

Doctor en biologia i socioecòleg

President del Consell Social de la Universitat Politècnica de Catalunya

Director general d'Estudi Ramon Folch -

Gestió i Comunicació Ambiental, SL